

דף שבועי

בס"ד

פרשת בראשית, תשפ"ד, מספר 1539

מושפלת או מרוממת? דמותה של חוה בראי החקר הפמיניסטי למקרא יעל שמש

לבעליהן, והתפקיד שהתקבע לנשים הוא התפקיד הביולוגי – לידת ילדים (שם: טז).³ בספר "התורה: פירוש נשי", במדור השני – 'זווית ראייה נוספת', המביא התייחסות של חוקרת להיבט אחד מתוך הפרשה, מייצגת רחל אדלר את הדעה הרווחת, שפרקים ב-ג בספר בראשית הם 'צירת הפטריארכיה'.⁴ לטענתה, חוה, כבר בבריאתה כפי שמסופר עליה בבראשית פרק ב, מתוארת כנחותה מהאדם, כמי שנבראה במחשבה שלאחר מעשה, מגופו של האדם ולצורכו, במטרה לשמש "עֵזֶר כְּנֶגְדָּה" (בר' ב:יח). האדם מעניק לה שם, כפי שהעניק שם לבעלי החיים, וכלל לא עולה בדעתו לשאול אותה לשמה.⁵ לעומתה, תמרה אשכנזי, שכתבה את הפירוש המרכזי לפרשת בראשית באותו הספר (המדור הראשון בספר – שהוא פירוש רץ, לפי סדר המקראות), הלכה בכיוון שונה לחלוטין מזה של אדלר. אשכנזי טענה, כי ה' יצר יחסים של שותפות בין האיש ובין האישה, ולא יחסים היררכיים.⁶ היא עמדה על היסודות השוויוניים שבין האיש ובין האישה בפרק ב, וכן הצביעה על הצדדים החיוביים באישיותה של חוה גם בפרקים ג-ד: היותה מקור החיים – "אִם כָּל הָיִי" (בר' ג:כ), דמות נועזת וחכמה שניתן לה פתחון פה הן בשיחתה עם הנחש (שם: ב) והן בשמות שהעניקה לצאצאיה (בר' ד:א-ב, כה).⁷ בכך הלכה אשכנזי בעקבות פיליס טריבל, שבמאמרה החלוצי ורב ההשפעה קראה לבצע

המקרא מציג את חוה כאישה הראשונה, "אִם כָּל הָיִי" (בר' ג:כ), ולפיכך אך טבעי לראות אותה כארכיטיפוס לנשים כולן. מכאן העניין המיוחד בדמותה מצד הפרשנות הפמיניסטית. בעבר הצעתי להבחין בין שני כיוונים שונים בחקר הפמיניסטי למקרא. הראשון, שאותו כיניתי 'החקר הפמיניסטי הלוחמני', מבקש לשלול את מעמדו של המקרא כטקסט מכונן תרבות ומדגיש את היותו טקסט פטריארכלי, אנדרוצנטרי (כלומר, מעמיד את הגבר במרכז) ויש הטוענים שאפילו מיזוגיני (כלומר, נגוע בשנאת נשים). לעומתו, 'החקר הפמיניסטי המגשר', כפי שכיניתי אותו, אומנם אינו שולל את היות המקרא טקסט פטריארכלי, אך מטרתו היא להצביע על יסודות שיש בהם היבט חיובי מבחינת מעמד הנשים במקרא.¹ הפרשנויות השונות שניתנו במסגרת החקר הפמיניסטי לדמותה של חוה הן דוגמה טובה לשני הכיוונים המנוגדים הללו, כפי שאנסה להראות להלן. כצפוי, החקר הפמיניסטי הלוחמני הרבה להתייחס לדמותה של חוה כפי שהיא מעוצבת בפרקים ב-ג בספר בראשית. כמה מהחוקרים מציגים אותה כסטראוטיפ לאישה הסקרנית והלא צייתנית, וכן כסטראוטיפ לאישה המפתה, שבשל תכונותיה השליליות המיטה אסון על המין האנושי כולו.² לפי אסתר פוקס, חוה היא גם סטראוטיפ לאישה הרמאית, והיא מעוצבת כנחותה מאדם מבחינה מוסרית משום שהיא שגרמה לו לחטוא חטא מוסרי-דתי (בר' ג:ו). משום כך חוה, ועימה הנשים כולן, נענשות בשעבוד

Esther Fuchs, *Sexual Politics in Biblical Narrative: Reading the Hebrew Bible as a Woman*, JSOTSup 310, Sheffield 2000, pp. 175–176.
Rachel Adler, in *The Torah: A Women's Commentary*, Tamara Cohn Eskenazi and Andrea L. Weiss (eds.), New York 2008, p. 31.
שם, עמ' 30–31.
Tamara Cohn Eskenazi, in *The Torah: A Women's Commentary*, Tamara Cohn Eskenazi and Andrea L. Weiss (eds.), New York 2008, p. 9.
שם, עמ' 2–22.

* יעל שמש היא פרופ' לתנ"ך ומרצה באוניברסיטת בר-אילן.
1 יעל שמש, "כיוונים בחקר הפמיניסטי היהודי למקרא", *מדעי היהדות* 50 (תשע"ה), עמ' 115–154.
2 ראו: Yair Mazor, "'Cherchez la femme', or Sex, Lies and the Bible: Exposing the Anti-Feminist Face of the Biblical Text", *SJOT* 18 (2004), pp. 23–59 (39–40).

בכישורי השפה, ודיבורה בהיר וקולח. יש לה תפקיד חשוב בהשגת הדעת, ושיחתה עם הנחש הערום מעידה על יכולתה האינטלקטואלית.¹⁵

עתליה ברנר הציגה דיון שקול ומאוזן בנוגע לדמותה של חוה. היא עמדה על כך שהאישה, שנבראה מצלעו של אדם, היא משנית ומתוארת כמי שחטאה באי-ציות לא-ל, אך הבהירה שלחטא יש גם תוצאות מבורכות מבחינת המין האנושי, כגון מודעות עצמית וקרבה לא-ל, שהרי גם אם נוצר מרחק פיזי בין האדם וחוה ובין הא-ל בעקבות הגירוש מגן עדן, הרי מבחינה מהותית הם דווקא התקרבו לא-ל בזכות היכולת להבחין בין טוב לרע, שבה זכו בעקבות החטא. הא-ל עצמו הודה בכך: "הן האדם הנה פֶּאֶחַד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וְרָע" (בר' ג:כב). למעשה, אכילת הפרי האסור הביאה את המין האנושי למדרגת בגרות וציוויליזציה, תרבות וסדר חברתי.¹⁶

ואילו אילנה פרדס מתחה ביקורת על הנטייה להתרכז בפרקים א-ג בכל דיון העוסק בדמותה של חוה, וקראה למתוח את היריעה גם לפרק ד, ובייחוד לפסוק הראשון שבו, שהרי חוה אינה נעלמת לאחר פרק ג. בפסוק הראשון של פרק ד חוה הופכת מאובייקט המקבל את שמו מדמות גברית (אדם) לסובייקט המעניק שם לדמות גברית, הלא הוא בנה קין, והיא אף מתגאה בכוח היצירה שלה בהכרזה "קִנִּיתִי (=יצרתי) אִישׁ אֶת ה'" (בר' ד:א).¹⁷

לסיכום, באשר לשאלה כיצד מתוארת דמותה של חוה, האישה הראשונה, פגשנו תשובות מגוונות ומנוגדות, שהמשותף להן הוא שכולן מלמדות על כוחה של הבחירה הפרשנית של החוקרות והחוקרים שעסקו בסוגיה, בחירה שהיא אולי לא פחות משמעותית מהבחירה של חוה ושל האדם לאכול מהפרי האסור.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

Carol Meyers, *Discovering Eve: Ancient Israelite Women in Context*, New York 1988, pp. 91–92
וכן רחל רייך, *האשה אשר נתתה עמדי: נשים כעילה לסכסוך ולמלחמה במקרא*, תל אביב 2005, עמ' 19–22.
Athalya Brenner, *The Israelite Woman: Social Role and Literary Type in Biblical Narrative*, Sheffield 1985, pp. 127–128
17 אילנה פרדס, *הבריאה לפי חוה*, תל אביב 1996, עמ' 35–45.

דה-פטריארכליזציה בפרשנות המקרא. כלומר, להסיר מהמקרא את הרבדים הפטריארכליים, שלטענתה נוספו לו בידי הפרשנות לדורותיה.⁸ מטרתה המוצהרת של טריבל היא לבנות את הגשר שבין הטקסט המקראי הקדום, שהוא אומנם פטריארכלי, אך לטענתה, פחות ממה שמקובל לפרש, ובין האידאולוגיה הפמיניסטית המודרנית.⁹ באשר למטרת בריאתה של האישה כעזר כנגדו, דבר הנתפס על-פי-רוב כסימן לנחיתותה, טריבל הבהירה שהמילה "עֵזֶר" היא תלוית הקשר. במקומות שונים במקרא ה' מתואר כעזר ומושיע לאדם, כמובן מעמדה של עליונות (שמ' יח:ד; תה' ע:ו ועוד); בעלי החיים נבראו מתוך כוונה, שלא צלחה, שיהיו עזר לאדם, מעמדה של נחיתות (בר' ב:יח-כ). ואילו האישה, לטענת טריבל, נבראה כעזר לאדם מעמדה שוויונית.¹⁰

טריבל ראתה בהצרתו החגיגית והנרגשת של אדם "זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת" (בר' ב:כג) ביטוי לסולידריות ולשוויון בין האיש והאישה. היא גם עמדה על כך שאין כאן קריאה בשם האישה, פעולה המבטאת שליטה ובעלות, אלא רק הגדרת מין; האיש מזהה את המיניות השונה של האישה ושל האיש.¹¹ רק לאחר החטא יקרא האיש בשם האישה – חוה (בר' ג:כ), ואכן, בכך יבטא את שליטתו עליה, בהתאם לעונשה. אך חשוב לזכור כי השליטה הזו אינה הכוונה הא-לוהית הראשונית, אלא נובעת מתאונה, קלקול שגרם החטא.¹²

דוגמה מובהקת נוספת לגישה המגשרת בחקר הפמיניסטי למקרא ניתן למצוא במאמרו של אמנון שפירא: "על מעמדה השוויוני של האישה במקרא – מיתווה". בפתח המאמר הבהיר שפירא כי לצד היסוד הפטריארכלי הדומיננטי שבמקרא, יש יסודות שוויוניים. הוא מנה שבעה יסודות כאלה, והשניים הראשונים קשורים לדמותה של חוה:

- שוויון בבריאה הגופנית: האישה נבראה בגוף משותף עם האיש. שפירא הציע לפרש את המילה 'צלע' במשמעות 'צד', בהתאם למדרשי חז"ל (ב"ר ת, א ועוד) שאדם הראשון נברא אנדרוגינוס.¹³
 - שוויון בבריאה הרוחנית: האישה נבראה "בְּצֵלֶם אֱ-לֹהִים" (בר' א:כז), ממש כמו האיש.¹⁴
- קרול מאירס הדגישה אף היא צדדים שונים בבראשית ב-ג שיש בהם העצמה של דמות האישה. האישה היא הדמות האנושית הראשונה המשתמשת

Phyllis Trible, "Depatriarchalizing in Biblical Interpretation", *Journal of the American Academy of Religion* 41 (1973), pp. 30–48 (31).
9 שם, 30, 31, 48.
10 שם, עמ' 36. וראו ביתר פירוט על משמעות הסמנטי של המונח "עזר כנגדו" אצל רענן אייכלר, "כנגדו: מסר השוויון המיני של סיפור גן עדן בתורה", *בפרט ובכלל* 2 (תשע"ז), עמ' 17–32 (18–23).
11 טריבל, שם, עמ' 38.
12 שם, עמ' 41.
13 אמנון שפירא, "על מעמדה השוויוני של האישה במקרא – מיתווה", *בית מקרא* מד (תשנ"ט), עמ' 309–337 (314–315). על צלע במשמעות "צד" ראו גם אייכלר (לעיל הערה 10), עמ' 24.
14 שפירא, שם, עמ' 315.